

в монографії з ілюстративним блоком, який унаочнить надзвичайно цікавий наратив А. Бондаренка з зображеннями вовків, вовкоподібних воїнів, берсерків, воїнів-перевертнів тощо.

Маємо надію, що ця наукова книга А. Бондаренка, яку своїм коштом видає український патріот, свідомий громадянин, подвижник вітчизняного

книгодрукування, меценат українознавства, професійний видавець Олег Філюк, знайде свого читача та посприє осягненню української самобутності.

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ

**ЗАРУЧНИКИ ВЕЛИКОЇ ПОЛІТИКИ:
ПРОБЛЕМА ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНУ
(За результатами круглого столу «Українські культурні
цінності за кордоном і практики їх повернення в Україну»)**

Дослідження історії української еміграції залишається актуальним до сьогодні. Це пояснюється насамперед переважно політичним характером цього явища. Саме в екзилі вироблялися та розвивалися українські культурно-політичні течії, що й нині впливають на життя нашої вже незалежної країни. Українська еміграція стала тим культурним мостом, що з'єднав українську суспільно-політичну думку XIX – початку XX ст. із спробами вирішення українського питання під час Другої світової війни: перше мало в собі зародок останнього. Крім того, представники української еміграції, перебуваючи на чужорідній території, навчилися берегти та передавати через покоління найкращі здобутки української культури.

Цікавість, недостатня дослідженість, глибока проблематичність теми української еміграції спонукали вчених до поновлення наукової дискусії з цього питання.

Тому 6 грудня 2017 р. на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка відбувся круглий стіл «Українські культурні цінності за кордоном і практики їх повернення в Україну». Його організатором виступила кафедра історії зарубіжної україністики, яка утворилася в 2016 р. в результаті об'єднання кафедри української історії та етнополітики і кафедри історії для гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що мають глибоку історію становлення.

Новостворена кафедра покликана досліджувати проблеми історії зарубіжної україністики й україніки, української діаспори, міжнародних культурних комунікацій України і готувати відповідних фахівців. Зарубіжне українство, яке складає близько 20 млн. осіб, створеним ним колосальні інтелектуальні, культурно-духовні, літературно-художні, освітні, матеріальні цінності – невід'ємна

складова історії й культури українського народу. Предметом вивчення є також інтелектуальні здобутки українознавчих центрів національних держав. Окремий напрям – повернення і реституція національних культурних реліквій в Україну [2].

В цьому контексті для обговорення учасникам круглого столу було запропоновано проблеми, об'єднані у тематичні блоки, такі як:

українська діаспора у світі;

історико-культурна спадщина зарубіжних українців;

історія повернення культурних цінностей в Україну;

перспективи повернення національних цінностей в Україну;

проблеми реституції культурних цінностей в Україну;

правові аспекти повернення культурних цінностей.

Варто зауважити, що у роботі круглого столу взяли участь українські науковці КНУ імені Тараса Шевченка, дослідники з Національної академії наук України, НБУ ім. В. Вернадського, співробітники Міністерства культури України та ін.

З вітальним словом до присутніх звернувся заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, к.і.н. **Тарас Пшеничний**. У своєму виступі він зазначив, що у закордонних державних і приватних зібраннях, бібліотеках, архівах зберігається велика кількість пам'яток, що належать до історії, культури нашої держави. Серед них – картини, ікони, раритетні видання, листування відомих громадсько-політичних діячів, посуд, архівні документи тощо. У поверненні

цих цінностей до України важлива роль належить не лише представникам державної влади, а й власне українській діаспорі. Адже саме завдяки її активній діяльності музеї, архіви поповнюються мистецькими і літературними творами, особистими архівами письменників, науковців діаспори.

Завідувач кафедри історії зарубіжної україністики, д.і.н., професор **Олександр Даниленко** ознайомив усіх присутніх з основними аспектами діяльності та подальшого розвитку створеної кафедри зарубіжної україністики. Зокрема, доповідач зазначив, що нині поза межами Української держави проживає, за різними даними, від 10 до 20 млн. українців і вихідців з України. Ними, а також урядовими структурами в минулому і тепер створені й функціонують потужні центри вивчення і дослідження України, її історії, мови, літератури і загалом культури. Історія еміграції, української діаспори, наукової, культурно-освітньої, творчої діяльності закордонних українців, а також наукових і освітніх центрів українознавчого спрямування національних університетів країн світу – предмет дослідження й освітньої діяльності кафедри історії зарубіжної україністики.

Крім того, завідувач кафедри зауважив, що перед викладачами стоїть ряд важливих завдань із впровадження нових навчальних планів, створення низки інноваційних курсів, які б охоплювали питання української зарубіжної історіографії, українських культурних закордонних центрів та культурно-просвітницьких громад, питання збереження культурної спадщини та способів повернення культурних цінностей в Україну [1].

Формат круглого столу передбачав виступи запрошених науковців – спеціалістів із зазначеної проблематики. Одним із таких став озвучений науковий доробок д.і.н., професора кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки КНУ імені Тараса Шевченка **Ярослава Калакури** під назвою «Ментальні карти українців діаспори». Доповідач дещо вийшов за зазначені у доповіді межі та представив на розсуд присутніх написану у співавторстві монографію, де висвітлюється сутність ментального виміру української регіональної цивілізації, її феномен, історичні витоки й основні етапи розвитку від найдавніших часів до сьогодення. Значне місце відведено аналізу регіональних, культурних, духовних, психоповедінкових особливостей менталітету українців на материковій території та в діаспорі. Досліджуються руйнівні наслідки для української ментальності репресивної політики імперських та комуністичного режимів, голодоморів та воєнничого безбожництва, показано форми самозахисту менталітету українців, їхній спротив асиміляційним процесам [3].

В обговоренні заявлених питань взяла участь к.і.н., старший науковий співробітник відділу української етнології **Оксана Гула**. У доповіді «Діяльність українських емігрантів у Королівстві СХС/Югославія як чинник збереження національної ідентичності» вона торкнулася проблеми дослідження діяльності головних членів товариства у напрямку збереження і обстоювання української національної ідентичності в умовах перебування на території багатонаціональної централізованої держави.

Збереження та постійне обстоювання національної ідентичності,

розвиток національного культурного середовища – важлива складова існування кожного народу, а особливо того, чий представники з тих чи інших причин опинилися в ізоляції від історичної Батьківщини. Важливе місце у цьому процесі посідає також чисельність діаспори, її активність у сфері культурної, політичної, релігійної діяльності, передача нащадкам історичної пам'яті тощо. Проблема збереження національної ідентичності, розвитку українського культурного середовища постає особливо гостро тоді, коли емігранти опиняються у складі багатонаціональної, поліетнічної держави. Саме в такій ситуації опинилася українська національна меншина, обравши місцем свого подальшого проживання Балкани, а саме – Югославію.

Отже, активність української еміграції на теренах Югославії концентрувалась переважно на питаннях культурно-релігійного життя. Діяльність в цьому напрямку сприяла збереженню української ідентичності; в умовах розповсюдження у світі тоталітарних ідеологій (що фактично являли собою світські релігії) самоідентифікація людини як представника окремого етносу поступалась місцем політичній ідентичності. Цей процес призвів, врешті-решт, до поляризації світу та загрози ядерної війни. Українські громадські діячі в Югославії намагались протистояти цьому процесу утворення політичних фантомів (наприклад, югослов'янського етносу) шляхом обстоювання власної національної ідентичності: проводилися театральні вистави, видавалися художня література та періодика рідною мовою, відкривались бібліотеки з українськими книжками.

Виступ академіка-секретаря відділення теорії та історії мистецтв НАМ України, доктора мистецтвознавства, професора, экс-голови Національної комісії з повернення культурних цінностей в Україну **Олександра Федорука** «Повернення культурних цінностей в Україну» викликав жвавий інтерес серед присутніх. Автор звернув увагу на те, що навіть сьогодні українці не знають усіх культурних цінностей, тому існує нагальна потреба створення єдиного реєстру культурних цінностей. Необхідно створити такі умови, щоб весь інструментарій, який означений духовними і культурними пам'ятками, увійшов у систему обліку. Якщо немає системи обліку і тих інвентарних книг, які були втрачені під час війни, то не можна уявити масштаби втрат.

У доповіді «Актуальні проблеми розшуку і повернення втрачених культурних цінностей в Україну» **Сергія Кота**, к.і.н., керівника Центру досліджень історико-культурної спадщини України, була проаналізована діяльність правових інституцій України на шляху законного повернення культурних цінностей. Автор зазначив, що українське законодавство при визначенні культурних цінностей у цілому спирається на Конвенцію ЮНЕСКО 1970 р. та враховує чинні європейські документи з цього питання. Поняття «культурні цінності» закріплено в Конституції України 1996 р. Так, ст. 54 Конституції встановлює, що культурна спадщина охороняється законом, держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, які становлять культурну цінність. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. розкриває і деталізує

контекст цього терміна, визначаючи його таким чином (ст. 1): «Культурні цінності – це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичнє, етнографічне та науковє значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України» [4].

Доповідач зазначив, що останнім часом на рівні окремих представників української влади проголошується думка, що ті чи інші договори, укладені від імені України в сфері міжнародної співпраці у розшуку і поверненні втрачених та незаконно переміщених культурних цінностей (до ухвалення цього закону від 29 червня 2004 р.), не можуть бути застосовані у зв'язку з тим, що ці угоди не ратифіковані, як того вимагає цей закон.

Розвиток реального міждержавного співробітництва України в сфері реституції незаконно вивезених культурних цінностей, особливо втрачених внаслідок Другої світової війни, окреслив кілька пріоритетних напрямків, які визначали державну політику в цій сфері. Ними виявилися міждержавні стосунки та співпраця України з Федеративною Республікою Німеччина, Королівством Нідерландів, Республікою Польща, Російською Федерацією. Позиція України на кожному з цих напрямків має свої особливості.

Сергій Кот зауважив, що проблема переміщених культурних цінностей дуже складна і багатогранна. Окрім суто моральних аспектів, вона є сферою «великої політики» та міждержавних стосунків. Безперечно, кроки назустріч у поверненні культурних цінностей є великими політичними актами, які сприяють зміцненню дружніх стосунків між

державами та народами. Такі вияви доброї волі є важливим стимулом не лише для поглиблення міжнародного культурного співробітництва, але й є сферою політичних відносин найвищого рівня. Тому такі кроки, безумовно, потрібні.

На переконання **Геннадія Боряка**, члена-кореспондента НАН України, д.і.н., професора, який активно долучився до дискусії, нині відкрита значна кількість засекречених раніше архівів дала науковцям можливість проаналізувати документи та спробувати хоча б частково окреслити масштаби втрат музейних, архівних цінностей. Головну роль у цьому процесі має відігравати утворена ще у 1990-х роках Міжурядова українсько-польська комісія, робота Міжурядової комісії має зосередитися виключно на культурних цінностях, які були втрачені або незаконно переміщені під час Другої світової війни з територій сторін. Це є єдиним ключем для досягнення ефективності її роботи та отримання, нарешті, конкретних позитивних результатів її діяльності за майже двадцятирічний період систематичної праці.

Пропозиції, напрацьовані в рамках окремих робочих груп при комісії, не можуть розглядатися і виноситися на пленарні засідання Міжурядової комісії на рівні ухвалення рішень відокремлено від загального комплексу питань, що розглядаються в рамках комісії, а лише в контексті інформації про підсумки їх роботи. Вони мають аналізуватися, підсумовуватися та узагальнюватися виключно в рамках усього комплексу питань відповідно до компетенції Міжурядової комісії.

На думку вченого, українська сторона має ініціювати виокремлення власне

комплексу об'єктів, які фігурують у процесі переговорів, повністю ідентифіковані і не викликають жодних сумнівів Договірних Сторін щодо того, що вони є незаконно переміщеними під час Другої світової війни культурними цінностями. Саме ці культурні цінності повинні стати предметом конкретних переговорів щодо здійснення практичних кроків з їх повернення.

Доповіді, присвячені проблемам правових відносин між Договірними Сторонами процесу повернення культурних цінностей, виголосили співробітники НБУ ім. В. Вернадського. Так, член-кореспондент НАН України, д.і.н., професор, директор Інституту рукопису НБУ ім. В. Вернадського **Любов Дубровіна** зауважила, що вивчення різних інцидентів у процесі передачі культурних цінностей становить не лише історичний інтерес, а й прямо впливає на сучасний розвиток міжнародного права, ініціює наукову й культурну співпрацю України та Польщі в царині спільної історії та культури.

Тетяна Антонюк, д.і.н., завідувач відділу україніки Інституту книгознавства НБУ ім. В. Вернадського, зазначила, що для ефективнішого вирішення проблеми реституції культурних цінностей необхідно залучати якомога більшу кількість молодого покоління науковців. Це дасть можливість розширити географію пошуку втрачених мистецьких творів та поставить на якісно новий рівень нормативно-правову базу з цього питання.

Заступник начальника відділу з питань переміщення культурних цінностей Міністерства культури України **Інеса Тетіївська** звернула увагу на роль держави у процесі переміщення культурних

цінностей та їхнього подальшого збереження українськими інституціями. Зокрема, доповідач зазначила, що на сьогодні багаторічна практика повернення культурних цінностей досягла стану комплексного опрацювання. Водночас ефективність роботи національних інституцій з питань повернення в Україну культурних цінностей через державний кордон України визначалася не тільки виявленням інформаційних характеристик повернених цінностей (місцезнаходження та обставини їх повернення), а й розкриттям їх змістової частини (опрацюванням джерела створення, місця створення, особливостей авторського стилю, взаємозв'язків із традиціями тощо).

Слід зауважити, що зазначений вище спосіб дослідження повернених до України культурних цінностей сприяє створенню навчальних програм для підготовки фахівців різних рівнів (у тому числі тих, які плануються бути залученими до програм повернення втрачених культурних цінностей); підручників сучасного зразка, які формують ефективні напрямки самопізнання, самовиховання, самовираження особистості; засобів пізнання емоцій, чуттєвого боку сприйняття мистецтва. Тим самим взаємодія науковців та чиновників у цій сфері працює на користь збагачення національної культури на сучасному етапі, сприяє кращому розумінню ідентичності спадку українців у світі та на Батьківщині.

Отже, така значна кількість учасників круглого столу та їхня активна участь в обговоренні зазначених питань

показово ілюструють наявність широкого кола проблем, пов'язаних із питаннями законного повернення і реституції культурних цінностей. Цей процес не є одностороннім, а має як загальний характер, так і свої певні особливості у співпраці з кожною окремою державою. Головне, що поєднує їх – гостра необхідність вироблення чіткої та узгодженої державної політики в цій сфері, пошуку взаєморозуміння і компромісів. Тільки таким чином буде можливим віднайдення продуктивного рішення існуючих суперечностей та розроблення нових правових аспектів для результативнішої міждержавної співпраці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даниленко О. Програма розвитку кафедри історії зарубіжної україністики [Електронний ресурс] / О. Даниленко. – Режим доступу: <http://senate.univ.kiev.ua/?p=399>
2. Історія кафедри зарубіжної україністики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/12/Hist.izu_.pdf
3. Калакура Я. Ментальний вимір української цивілізації / Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. – Київ: Генеза, 2017. – 560 с.
4. Кот С. Про деякі актуальні питання повернення та реституції культурних цінностей в контексті норм міжнародного права та законодавства України [Електронний ресурс] / С. Кот. – Режим доступу: <http://lostart.org.ua/ua/research/834.html>

Оксана ГУЛА

orcid.org/0000-0001-5437-9042

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу української етнології НДІУ